

George Irimiaș

Pentru o semiotică a comunicării

Din punct de vedere etimologic, *a comunica* (comunicatio, comunis) se referă la efortul unui factor prim de a stabili o conexiune necesară cu intenția de a transmite emoții, atitudini, informații, idei, experiențe etc. unui factor secund prin intermediul unui canal de comunicare. Perspectivele de abordare precum și modalitățile de analiză a comunicării sunt practic nelimitate, variabile ale constantelor procesului. Efortul de a le conferi un numitor comun precum și un cadru de manifestare cât mai precis a implicat domenii și discipline dintre cele mai variate și nu de puține ori contradictorii. Comunicarea este revendicată ca obiect direct de analiză de majoritatea domeniilor științelor umane, iar prin componenta sa strict informațională, stă la baza sistemelor binare proprii domeniului informaticii. Efortul de a stabili un cod comun, capabil să transmită și să transforme un tip de mesaj în alt tip de mesaj, acceptat ca atare la ambele extremități ale lanțului comunicativ poate, în mod ipotetic, să inaugureze un nou domeniu. Un prim motiv al unei necesare sistematizări se referă la complexitatea actului comunicativ în sine, ca rezultată a totalității factorilor presupuși. Al doilea motiv are în vedere modalitățile concrete, practic nelimitate, de producere a comunicării, de unde nevoia stabilirii unui numitor comun, capabil în coordonatele sale esențiale, să reunească procese dintre cele mai diverse. Ultimul motiv, dar nu mai puțin relevant, se referă la încercarea de a pune în evidență atât constantele, cât și variabilele actului comunicațional, potențialul acestora de a genera fenomene cvasi-identice, din punct de vedere formal.

Astfel structurată, această expunere de motive trimite spre o disciplină cu certe valențe integratoare, capabilă să reunească fenomene dintre cele mai contradictorii, într-o viziune unică, ce își fixează ca obiect de cercetare, acțiunea semnelor. O asemenea perspectivă integratoare, cea a unei conștiințe semnice este susținută de Carmen Vlad (2000: 19): „Creșterea fascinației semnelor... mi se pare o caracteristică a etapei culturale pe care

o traversăm.” În absența acestei „conștiințe semnice” nu poate exista semnificare și implicit, comunicare. Acesta este principalul motiv în alegerea semioticii ca instrument și metodă în abordarea obiectului – *comunicare* (comunicare interculturală). Deely (1997: 11) formulează aceeași opinie dintr-o perspectivă mult mai deschisă abordărilor alternative în următorii termeni: „Punctul de vedere semiotic este perspectiva care rezultă din încercarea susținută de a urma conștient, până la ultimele consecințe, o concluzie simplă: întreaga noastră experiență, de la originile sale senzoriale cele mai simple, până la cele mai rafinate realizări în domeniul înțelegerii, este o rețea de relații între semne.”

Apare ca necesară conjuncția acestui material, care în ultimă instanță reprezintă propria noastră devenire în interiorul devenirii, cu un vehicol capabil să transmită pe axa spațiu–timp întreaga sa semnificație unei „inteligențe capabile de a învăța din experiență” (Peirce 1990: 268). Cel puțin două sunt avantajele abordării de tip semiotic. Primul se referă la capacitatea internă de organizare a semnelor într-un construct prin excelență triadic care reflectă relațiile sintactice, semantice și pragmatice, într-un proces care semnifică și se semnifică. Cel de-al doilea se referă la necesitatea interpretării semnelor nu ca semnificați, ci ca macro-unități semnificante. Acest sistem poate fi numit generic *text* sau/și *discurs* așa cum apare la Deely (1997: 50): „orice structuri fizice făcute să întruchipeze idei în sens semiotic. A crea un text înseamnă a proceda în consecință în folosirea liberă a semnelor pentru a structura obiectivitatea într-o manieră accesibilă numai unui co-specific.”

Dacă reprezentarea schematizată a lui Eco (1982: 47) prezintă „procesul comunicării într-un efort de maximă generalizare, aplicabil în componentele sale esențiale oricărui demers semiotic”, mai rămân de analizat unii factori care nu sunt menționați aici dar care generează, modificări sau impun noi paradigme. E suficient să punem în această ecuație gama modalităților non-convenționale de comunicare care include ritualuri, vestimentație, gesturi, ceremonii, steaguri, monede, genuri și forme culturale, clădiri și ambiente planificate, modalități de semnalizare optice, ale căror semnificații nu le înțelegem sau le stabilim propriul nostru cod, inaugurând domenii care au ca primă sarcină stabilirea propriului limbaj. În esență, toate modalitățile de comunicare amintite, precum și un număr nedefinit de domenii posibile, constituie domeniul extrem de extins al comunicării. Se impune acceptarea faptului că abordarea lui conduce spre

o pluralitate de posibilități care s-au manifestat, cum observă Mattelart (2001: 5), ca „tensiune între rețelele fizice și cele imateriale, între biologic și social, natură și cultură, dispozitive tehnice și discursuri, economie și cultură, perspectivele micro și macro, între stat și glob, actor și sistem, individ și societate, liberul arbitru și determinismele sociale.”

Spațiu și timp în comunicare: circumstanțe ale acțiunii semnelor

Privită global, comunicarea ca proces evolutiv se pretează unei abordări diacronice. Factorul timp este capabil să stabilească o periodizare a procesului de comunicare dinspre figurativ spre abstract în orice sens am aborda termenii, fie din perspectivă non-lingvistică, fie prin intermediul limbajului (limbajelor). Rafinarea modalităților de comunicare, multiplicarea lor continuă, performanțele ca replică a aportului tehnic (canalul), globalizarea informației, accesul în timp real la această informație sunt fiecare în parte, repere ce marchează „evoluția procesului în măsura în care suntem de acord că ori de câte ori are loc comunicarea se produce o schimbare de stare” (McQuail 1999: 34), comunicarea urmează, în liniile sale esențiale, propria noastră devenire. Această afirmație nu contravine sub nici un aspect perspectivei semiotice care se referă explicit la acest proces de influențare prin reluarea, reinterpretarea „ad libidum” a acțiunii semnelor în natură dar și în cadrul social.

În paralel cu această perspectivă globală care permite o relativă etapizare în strictă relație cu devenirea istorică, factorul timp furnizează alături de spațiul și relevanța socială a comunicării, un set de condiții necesar și suficient perspectivei sincronice. Dacă avem în vedere timpul real al situației de comunicare „față în față”, de tipul conversației, ordinului, convingerii etc., acesta se înscrie în durata efectivă a schimbului de informație. Timpul este modificat în cazul comunicării de masă, unde atât producerea cât și receptarea includ factorul timp ca variabilă. Actele de comunicare (artistice, religioase, filosofice, ritualice etc.) se pot derula pe parcursul unor unități extinse de timp (ani, generații, epoci istorice). Înțelegem relativitatea timpului comun al comunicării, care devine factor esențial al contextului dar se poate transforma la rigoare în factor inhibitor al întregului demers. Când anume este receptat un

anumit mesaj, ce transformări majore poate induce această perioadă de suspendare a comunicării, ce alte contexte intervin ca entități distincte între emițător și destinatar – sunt posibile necunoscute ale unui proces care se dorește a fi definit în termenii unei teorii a textului. Privită prin prisma factorului timp, comunicarea poate fi abordată din perspectiva stratificării de coduri ca produs prin excelență textual. Multiplele situații temporale schițate mai sus, pot avea ca rezultat direct sau indirect, în special în cadrul fenomenelor postlingvistice, sensul pe care în mod necesar îl folosim pentru cultură, sau, în termenii impuși de semiotica textului, pentru textualitate. Din perspectivă semiotică Deely (1997: 55) descrie un atare fenomen: „astfel de coduri sunt actualizate doar incomplet (mai ales în planul conștiinței) deși rămân virtual operative ca o totalitate de-sine-stătătoare (în opozițiile reziduale ale perspectivei codificate în lumea obiectivă, *prin discursul și interacțiunea socială din trecut*”. Credem că argumentul este suficient pentru a considera circumstanța temporală ca suport al abordării de tip textual, cu referire la discursul de influențare.

Spațiul comunicării apare într-un strict raport de dependență cu timpul acesteia și în linii generale poate fi considerat argument al abordării de tip textual. Nu discutăm aici dintr-o perspectivă sociologică care tratează spațiul comunicării în termeni de proximitate, apartenență de grup, similaritate, poziție etc., ci afirmăm că din perspectivă semiotică, acesta contribuie, datorită „caracterului coextensiv al textualității” (Deely 1997: 56) la precizarea unei referințe prin intermediul unui cod. Jacques Maritain (1964: 91) descrie acest tip de circumstanță astfel: „Termenul de limbă nu se referă numai la cuvintele pe care le folosim; el acoperă și tot ceea ce ne servește pentru a ne face înțeleși, prin urmare, întreaga imagistică pe care o folosim și care este aceea a persoanelor cu care vorbim la un moment dat și într-un anumit loc de pe pământ.” Discutând în termenii de text și textualitate și introducând în termenul „imagistică” componentele sintactice, semantice și pragmatice ale actului de comunicare, vom putea afirma calitatea de circumstanță pentru spațiul în care are loc respectivul proces. Această listă a circumstanțelor comunicării poate fi completată cu elemente privind modalitățile, scopul, cantitatea și calitatea informației, canale și suporturi de transmitere, restricții sau situații privilegiate etc., toate acestea determinând în ultimă instanță natura intrinsecă a respectivului act.

Transpunerea acestor circumstanțe într-o teorie generală a comunicării ca parte a unei abordări mai largi de tip semiotic, înțeleasă în dubla sa natură semnificantă și comunicativă, va face posibilă interpretarea lor ca dimensiuni constitutive ale textului. Conjuncția necesară între o lingvistică a textului, ca lingvistică a sensului sau hermeneutică în accepția coseriană, și semiotică, abordată ca univers „deschis simultan proceselor simbolizării, comunicării și cunoașterii” (Vlad 2000: 17), poate oferi un spațiu adecvat pentru analizarea limbajului care face obiectul studiului nostru, stabilind concomitent atât criteriile lingvistice, cât și criteriile extralingvistice.

Semnificație și semnificare

Problemele menționate în acest subcapitol reprezintă în aparență fațete ale unei întrebări unice care dă informații asupra greșării unui sens pe o structură, indiferent de natura ei fizică, mentală, empirică, formală sau informală. În esență, semnificarea înțeleasă ca proces trebuie să stabilească o conjuncție necesară cu tipurile de manifestări menționate și *comunicare*, fapt care în opinia noastră, justifică distincția semnificare/ semnificație. În definitiv procesele se manifestă ca o selectare continuă care se susține tocmai datorită naturii semnificante a actului de comunicare. Semnificația aparține și este proprie fiecărui domeniu. Trecerea, schimbul de semnificație se produce datorită faptului că în fiecare domeniu ideile, conceptele, noțiunile, definițiile au un potențial comun de semnificare edificat pe procesul de comunicare înțeles ca acceptare și punere în acord a unei experiențe comune. Susținerea acestei perspective este conținută implicit de opinia lui Strawson (1950: 37): „a menționa sau a se referi nu este ceva realizat de o expresie; *este ceva ce poate realiza cineva folosind o expresie*”. Este evident că „a folosi” se referă la „a comunica” indiferent de gradul de realizare al comunicării respective. Referirea sau menționarea se susțin și capătă consistență exclusiv într-un cadru de comunicare, în baza unui cod propriu. Tot Strawson (1950: 42) oferă cadrul general al trecerii din spațiul menționării în cel al semnificării: „A da semnificația unei expresii înseamnă *a da directive generale* pentru a o folosi în referirea la (sau menționând) anume obiecte sau persoane; a da semnificatia unui enunț înseamnă *a da directive generale* pentru a-l folosi în alcătuirea unor aserțiuni adevărate sau false.”

Perspectiva deschisă de aceste considerații privind menționarea, referirea sau desemnarea este extrem de utilă demersului nostru de a analiza procesul de comunicare din perspectivă semiotică. La fel de productivă ni se pare ideea că semnificarea poate fi interpretată din perspectiva comunicării ca un set de reguli („directive generale”), interpretat ca un cod. Semnificarea este în opinia noastră un concept suficient de larg pentru a include orice tip de comunicare în parametrii teoriei semiotice.

Problema care necesită explicații suplimentare este cea a semnificației, mai exact a conexiunilor pe care semnificația le stabilește la nivelul semnului cu realitatea, sau în termenii impuși de lingvistică, filosofie și logică care este esența raportului dintre referință și sens. Fiecare disciplină își edifică propria sa semantică drept domeniu propriu de abordare a semnului iar conjuncția dintre aceste tipuri specifice a condus la o entropie remarcabilă atât în interiorul fiecărei discipline cât și în efortul de a conferi un sens relativ unitar termenului „sens”.

Dacă vom accepta toate aceste procese dintr-o perspectivă a „conștiinței semnice” (Vlad 2000: 19), vom avea posibilitatea de a înțelege importanța pe care semnul, așa cum am încercat să-l prezentăm, o deține în definirea sensului, indiferent de obiectul imediat supus analizei. Considerăm că există cel puțin trei cauze majore ale entropiei termenului care se datorează în esență semnului, respectiv:

1. Marea diversitate de termeni subsumați clasei generice de semn (indice, icon, simbol)
2. Extensia acordată termenului semn, corelată domeniului în care se manifestă respectiva extensie (semiotică generală, semiotici regionale)
3. Natura relațiilor, realizate sau virtuale, corelată contextului în care acestea se acutalizează.

Făcând necesara precizare că interesul nostru se manifestă, din perspectiva comunicării, în cercetarea actului verbal pentru a defini și analiza un anumit tip de uz al limbajului, vom direcționa argumentația spre spațiul lingvisticii. Amintind doar că sensul și semnificația sunt utilizate uneori ca fiind cvasiechivalente, vom încerca, în acord cu teoria comunicării, să le distingem trăsăturile pertinente. Conform *Dicționarului General de Științe ale Limbii* (1997: 446) „Semnificația este condiționată pentru majoritatea cercetătorilor, de procesul comunicării care are loc numai dacă o persoană care comunică atribuie o semnificație identică semnelor utilizate. Semnificația depășește cadrul semnului lingvistic, este un ansamblu

de variabile semantice (delimitate în raport cu constanta semantică care e sensul), care se realizează numai în discurs, cu ajutorul enunțării, fiind caracteristică unităților superioare sintagmei.” În esență semnificația, în interiorul comunicării, poate fi structurată ca:

- Acceptare
- Selectare
- Actualizare

Deși cele trei momente se produc de cele mai multe ori într-o succesiune atât de rapidă încât pot fi considerate concomitente, coexistența dimensiunilor semantice și pragmatice permit o oarecare autonomie analizabilă a semnificației. Putem considera momentul inițial al procesului de comunicare ca fiind edificat pe o semnificație formală, preexistentă actului în sine datorită valențelor sale unanim recunoscute, susținut prin urmare de caracterul puternic instituționalizat. Această etapă este replica a ceea ce Saussure desemna prin *langue* sau „dimensiunea istorică a limbajului” în accepția lui E. Coșeriu.

Al doilea moment esențial al comunicării poate fi considerat cel informal unde în virtutea unui cod acceptat și recunoscut se transmite o anumită informație capabilă să genereze o nouă semnificație care coincide sau nu cu cea inițială. Putem face distincția acum între o semnificație pre- și post-comunicare extrem de utilă obiectului de cercetare, unde emițătorul are tendința de a impune propriul univers semnificant în dauna receptorului, determinând fie distorsionarea procesului fie întreruperea acestuia. Acest construct de factură semiotică, cu condiționările contextuale și co-textuale, concură la gradul de reușită al actului comunicativ în baza aceluiași cod. În situația particulară a bilingvismului sau diglosiei (la unii autori apărând ca termeni sinonimi), unde actanții procesului comunicativ dispun de coduri distincte, problema comunicării eficiente nu poate fi pusă decât în termenii abordării multiculturale. Eludarea acestei condiționări conduce fie la o comunicare nereușită fie chiar la suspendarea comunicării, până la identificarea factorului perturbator.

O asemenea situație este prezentată de Dumitru Borțun (2001: 155) care realizează un studiu de caz privitor la comunicarea româno–maghiară în sfera discursului politic. Termenii problematici sunt național, etnic, națiune, care dincolo de sensul consacrat, vehiculează o semnificație edificată cultural și care se cuvine explicitată pentru evitarea unui blocaj de natură comunicațională.

„Pentru maghiari, termenul național reprezintă un nivel inferior, particularist, în raport cu nivelul statal, al țării”. Ceea ce în limba română reprezintă o sintagmă neproblematică *campionat național, televiziune națională*, în limba maghiară poartă o conotație suplimentară, o semă de +etnic. Acesta este motivul pentru care respectivele sintagme apar ca *országos bajnokság, országos televizio* (pe țară, al țării).

Circumstanțele istorice și implicit aspectele culturale determină la nivelul receptorilor „idiosincrazia unor maghiari față de sintagma din Articolul 1 din Constituția României”, fapt perfect explicabil, de vreme ce *stat național unitar* se traduce prin *stat unitar (omogen) din punct de vedere etnic*. Evident că o asemenea semnificație trebuie explicitată în mod particular deoarece procesul de edificare al sensului sintagmei diferă radical în cele două culturi.

Aceste considerații încearcă să circumscrie într-o formulă condensată o problemă ce privește implicit și unele elemente de teorie a traducerii: „Există așadar o diferență între ceea ce se spune (semnificația lingvistică convențională a frazei) și ceea ce se transmite sau se comunică (interpretarea enunțului).” (Reboul–Moeschler 2001: 48). Dacă ne propunem fixarea unui „sens semantic” sau a „sensului descriptiv” (Recanti 1979: 6), ne putem situa la nivelul unei traduceri la nivelul coerenței – corectă și strict denotativă. Dacă vom urmări nu semne-tip (semnificația primară) (Peirce 1990) ci „ocurențele” – actele particulare determinate contextual, vom putea emite pretenții în înțelegerea conotațiilor, a ceea ce nu este conținut în mod explicit în text, ci se află dincolo de acesta. Din perspectiva aspectelor corelate bilingvismului, „intrarea lexicală” în paralel cu „intrarea logică și enciclopedică” în formularea lui Sperber și Wilson (1989) conferă, potrivit lui Reboul și Moeschler, un plus comunicării pentru că reunește „corespondentul, corespondentele conceptului în una sau mai multe limbi naturale (în funcție de faptul dacă individul este sau nu poliglot s.n.)” (Reboul–Moeschler 2001: 67)

Aceste considerații de natură semiotică asupra comunicării înțelegă să ca și „capacitate de a atribui gânduri, credințe sau dorințe celorlalți” (Reboul–Moeschler 2001: 184), în special în elaborarea și fixarea conceptelor, au fost susținute din convingerea că aria bilingvismului deține, cu condiționările inerente, o situație privilegiată atât în discurs cât mai ales în spațiul interculturalității sau în registrul propus de semiotica textului, în cel al intertextualității.

Bibliografie

- BIDU-VRANCEANU, Angela et al.
1997 *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*. Editura Științifică,
București
- BORȚUN, Dumitru
2001 *Semiotică. Limbaj și comunicare*. SNSPA, București
- DEELY, John
1997 *Bazele semioticii*. All, București
- ECO, Umberto
1982 *Tratat de semiotică generală*. Editura Științifică și Pedagogică,
București
- MARITAIN, Jacques
1964 *Notebook*. Albany, New York
- MATTELART, Armand – MATTELART, Michele
2001 *Istoria teoriilor comunicării*. Polirom, București
- MCQUAIL, Denis
1999 *Comunicarea*. Institutul European, București
- PEIRCE, Charles S.
1990 *Semnificație și acțiune*. Editura Humanitas, București
- REBOUL, Anne – MOESCHLER, Jacques
2001 *Pragmatica, azi*. Editura Echinox, Cluj
- SPERBER, Dan – WILSON, Deirdre
1989 *La pertinence. Communication et cognition*. Les Editions de Minuit,
Paris
- STRAWSON, Peter Fredrick
1950 *Phrase et acte de parole. Langages*. (17) mars.
- VLAD, Carmen
2000 *Textul aisberg*. Casa Cărții de Știință, Cluj